СВІТ 10.03.2026 | Микола Капітоненко

Чим не Третя світова?

Чому ескалація масштабних регіональних конфліктів та рекордні витрати на озброєння ще не означають початок світової війни

Зростання напруги, насильства, невизначеності у світі останніми роками ігнорувати стає дедалі важче. Кількість війн зростає, грошей на озброєння витрачається дедалі більше, а риторика великих держав стає дедалі рішучішою.

Чергова ескалація на Близькому Сході знову відкрила дебати про початок Третьої світової війни. Наслідки ударів Ізраїлю та США по Ірану тією чи іншою мірою відчувають далеко за межами регіону, принаймні ті, хто стежить за цінами на нафту. Інтереси численних великих держав поставлені на карту, треті сторони обмірковують свої кроки й роблять політичні заяви. Діапазон думок широкий: від тієї, що ніякої Третьої світової не може бути, бо існує ядерна зброя, до тієї, що вона вже розпочалась. Що ж відбувається насправді?

Історики, коли говорять про світові війни, мають на увазі дві унікальні події минулого. Їхній масштаб, залученість широкого кола держав, рівень насильства та характер наслідків утворюють абсолютно окрему лігу. Щоб зрозуміти, чим ці війни відрізнялися від будь-яких інших, достатньо одного погляду на діаграму людських втрат, оборонних видатків або руйнувань в різних збройних конфліктах XX століття.

Проте історики теж бувають різні. Один з них, більш відомий у своїй політичній іпостасі, Вінстон Черчіль якось описав Семилітню війну як світову. Цей тривалий конфлікт XVIII століття втягнув більшість тогочасних великих держав у прямі бойові дії; охоплював численні театри в Європі, Північній Америці, Атлантиці та Індійському океані; а також мав серйозні геополітичні наслідки. Чим не світова війна?

Тим, що це не була тотальна війна індустріалізованих держав; масштаб зіткнень був доволі обмеженим, як і кількість армій; а наслідки хоч і були серйозними, але не системними – такою може

бути відповідь більш консервативних істориків, ніж британський прем'єр.

Пряме й масштабне збройне зіткнення великих держав є обов'язковим критерієм

«Світова війна» – поняття і публіцистичне, й академічне. Для посилення ефекту, привернення уваги чи проведення умовних аналогій за його допомогою можна описати більше подій, ніж події Першої та Другої світових війн. Наприклад, світовими іноді називають Тридцятилітню війну XVII століття, війни Наполеона у XIX столітті або навіть холодну війну. В рамках такої логіки окремі елементи світової війни можна побачити й зараз. Кількість збройних конфліктів у світі зростає протягом останніх кількох років: 2024-й став рекордним з часів Другої світової війни: за окремими підрахунками, в цьому році було зафіксовано 61 збройний конфлікт у 36 країнах, що значно більше за середні показники попередніх трьох десятиліть. Зростають і світові видатки на озброєння: сьогодні вони досягли 2,5 відсотка світової економіки, найвищий показник з 2011 року й висхідний тренд з 2021 року. Це, однак, суттєво менше, ніж за часів холодної війни, коли діапазон від 3 до 6 відсотків був нормою. Аналізуючи ці цифри, можна побачити, що безпека світу останніми роками погіршилася – але наскільки критично?

Більш академічний підхід, скоріше, назве світовою ту війну, в якій бере участь більшість великих держав; яка має глобальне охоплення та тотальний характер; веде до величезних втрат та руйнувань; а також значно змінює світ по завершенні. Пряме й масштабне збройне зіткнення великих держав є обов'язковим критерієм. І це – основний аргумент проти того, що третя світова вже почалась. Яким би високим не був рівень дестабілізації сучасного світу, як далеко б не зайшла ескалація масштабних регіональних конфліктів та як багато б держави не витрачали грошей на озброєння, цього не достатньо для світової війни. Потрібні масштабні бойові дії за участі великих держав.

Такого у світі не було вже давно. Перерва між Другою та Третьою світовими війнами виявилась набагато довшою, ніж між Першою та

Другою. Центральну роль в цьому зіграла ядерна зброя, яка настільки підвищила ціну війни, що великі держави почали уникати її будь-якими шляхами. Цей запобіжник працює вже більше 80 років і, схоже, працюватиме й далі.

Мир, а точніше, відсутність війни, між великими державами залишається одним із центральних елементів нинішнього міжнародного порядку. Можуть руйнуватися або послаблюватися міжнародні інститути й режими, вибухати регіональні війни – але ймовірність війни між великими державами залишається вкрай низькою.

В усі часи держави воювали чужими руками або вдавалися до інформаційних, торговельних або релігійних війн, але світовими ми ці війни не вважаємо

Прихильники теорії Третьої світової іноді вказують на те, що навіть за відсутності повномасштабної війни між великими державами трапляються інші прояви: гібридні війни, кібератаки або проксі-війни. Це дійсно так, але всі ці сплески конфліктності стоять на кілька рівнів нижче світової війни за своїм руйнівним потенціалом і не мають тотального характеру. В усі часи держави воювали чужими руками або вдавалися до інформаційних, торговельних або релігійних війн, але світовими ми ці війни не вважаємо – хіба що у символічному значенні.

Удари по Ірану, на відміну від війни в Іраку 2003 року, відбуваються у світі, де замість гегемонії США існує складна конкуренція принаймні двох центрів сили. Це додає нюансів, змушує інші держави реагувати, прямо чи опосередковано – наприклад, через постачання зброї або даних розвідки – підтримуючи ту чи іншу сторону. Але це не робить війну світовою. Постачання зброї, скажімо, – це звичайна практика, яку можна знайти у більшості регіональних конфліктів, так само як і дипломатичну чи фінансову підтримку союзників чи партнерів. Навіть якщо американські війська використовуватимуть технології або досвід партнерів – наприклад, українські безпілотники – це не означатиме втягнення України у війну. Як і постачання американської зброї Україні під час російсько-української війни не означало участі США у війні.

Для світової війни все ще бракує ключового – прямого зіткнення великих держав.

Крім світових, бувають ще системні війни. В цих конфліктах

важливий не стільки масштаб, скільки зміна міжнародного порядку, до якого вони призводять. Згадані вже Тридцятилітня війна, Наполеонівські війни, Перша та Друга світові були війнами системними: після їхнього завершення правила гри міжнародної політики переписували, затверджували нові на мирних конференціях та конгресах. Системній війні не обов'язково бути світовою.

Якщо в якийсь момент лідери великих держав вирішать, що піти на ризик війни й заплатити за це варто – системна криза перетвориться на світову війну

Нинішня дестабілізація та зростання різного роду ризиків якраз більшою мірою пов'язані із боротьбою за майбутнє міжнародного порядку. США та Китай майже потрапили у «пастку Фукідіда» – стратегічну логіку, аналогічну тій, що призвела до Пелопоннеської війни у V столітті до н.е. Тоді скорочення силового розриву між гегемоном та претендентом на гегемонію змусило спартанців розпочати превентивну війну. Сьогодні є обґрунтовані побоювання, що занепад американської гегемонії, піднесення Китаю та наближення до біполярного світу різко збільшать ймовірність прямого збройного конфлікту між наддержавами. Рішучі, м'яко кажучи, кроки адміністрації США теж можна вважати превентивними діями, спрямованими на стратегічне послаблення позицій Китаю – поки перевага все ще залишається на боці Вашингтону. Такого роду моменти кризи гегемонії та початку боротьби за неї завжди несуть із собою небезпеку нових війн, гонок озброєнь та ескалацій.

Ми – в центрі такої кризи. Вона є системною в тому сенсі, що це не просто сукупність регіональних конфліктів в різних частинах світу, яких стало більше, але прояв масштабного перерозподілу впливу й сили в глобальному масштабі. Цей перерозподіл потягне за собою зміни в міжнародному порядку, бо правила гри пов'язані із балансом сил. Якщо в якийсь момент лідери великих держав вирішать, що піти на ризик війни й заплатити за це варто – системна криза перетвориться на світову війну. Але це, як говорили ті ж спартанці, «якщо».

Микола Капітоненко
Київ

Кандидат політичних наук Микола Капітоненко (Mykola Kapitonenko) – доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, директор Центру досліджень міжнародних відносин. Член Громадської ради при Комітеті з міжнародних відносин Верховної Ради України. Редактор журналу *UA: Ukraine Analytica*, автор понад 70 наукових статей. Основна сфера інтересів – міжнародні конфлікти та зовнішня політика України.